Theoretisch Seminarie Kring
"HOE DE PSYCHOANALYSE WERKT …"[1]

Lieven Jonckheere

Het bureau en de passe als 'paradigma'

De derde sessie al van het theoretisch seminarie over Lacans onderwijs, dit jaar dus over de werking van de psychoanalyse, "hoe de psychoanalyse werkt". Daarbij volgen wij eens te meer het NLS-thema, uiteraard niet zonder daar onze draai aan te geven, onze eigen accenten in te leggen. Wij, dat zijn Anne Lysy en ikzelf. Wij zijn inderdaad 'verantwoordelijk' voor dit seminarie – wat meteen ook betekent dat wij eigenlijk niet de inrichters ervan zijn – het wordt ingericht onder uiteindelijke verantwoordelijkheid van het bureau van de Kring, het veranderende bureau van de Kring. Door die opeenvolgende bureaus zijn Anne en ikzelf ieder jaar opnieuw gevraagd geworden om dit seminarie te geven. En ik mag zeggen dat we telkens even tevreden aanvaarden.

Een en ander betekent nu ook dat het bureau van de Kring het volste recht heeft, als ik dat zo mag zeggen, om tussen te komen in dit seminarie – en dit jaar is dat effectief ook gebeurd: de eerste twee sessies zijn eigenlijk door dat bureau georganiseerd geworden. Twee zeer boeiende sessies, dat in elk geval. Met twee getuigenissen over de passe – waarvan eentje, niet toevallig, door mijn medeverantwoordelijke van dit theoretisch seminarie, door Anne Lysy dus. Anne is inderdaad onlangs benoemd tot AE, tot Analytica van de School – en dat leek het bureau de gedroomde aanleiding om dit theoretisch seminarie, over de werking van de psychoanalyse, te doen beginnen met getuigenissen over de passe. Die van Anne dus, maar ook nog een andere, van een andere kersverse Analytica van de School, die velen van ons ook goed kennen, en dat is Patricia Bosquin.

Ik veronderstel dat iedereen hier ondertussen enig idee heeft van wat de passe is, van wat er in de passe gebeurt en waar dat kan toe leiden? In de passe legt de analysant zelf getuigenis af van de wijze waarop zijn analyse voor hem heeft gewerkt – dat gebeurt dus niet door zijn analyticus. Die getuigenis brengt hij vanuit het standpunt van het einde van de eigen analyse – met Lacan gaan wij er inderdaad van uit dat een analyse een eigen einde kent. En van daaruit kan een analysant dan lid worden van een School, kan hij of zij AE worden, Analyticus of Analytica van de School. Dat gebeurt dan wel via een bepaalde procedure, die er om te beginnen in bestaat dat men over de werking van zijn eigen analyse getuigt tegenover twee andere analysanten, twee andere analysanten die elk door hun eigen analyticus zijn aangeduid geworden als 'in staat zijnde om te horen' wat er in een analyse, op het einde van een analyse gebeurt, doordat ze zelf op het punt staan om dat eindpunt te bereiken, twee *passeurs* dus. Vanaf dat punt, vanaf dat moment, eenmaal erkend als AE, geldt Lacans bekende boutade dat *le psychanalyste ne s'autorise que de lui-même* – een analyticus autoriseert zich slechts vanuit zichzelf … in de procedure van de passe, in verhouding tot een School. Voor alle duidelijkheid: dat moment valt niet samen met het beginnen ontvangen van analysanten, met

[1] Theoretische Seminarie over Lacans onderwijs van de Kring, 11 december 2010.

het beginnen functioneren als psychoanalyticus voor anderen. Analysanten die de passe doen, en Analyticus of Analytica van de School worden, functioneren vaak al geruime tijd in de praktijk als psychoanalyticus. Dat moment betekent wel dat men, als analyticus of analytica, niet alleen meer verantwoordelijkheid opneemt tegenover zijn of haar analysanten, maar ook tegenover zijn of haar School, de School waarbinnen men zijn vorming verder zet. Concreet komt dit erop neer dat vanaf dat punt verwacht wordt om een soort onderwijs te brengen vanuit het einde van de eigen analyse, om verder te ondervragen hoe de psychoanalyse in het eigen specifieke geval gewerkt heeft, om dus een bijdrage te leveren aan de theorie van de psychoanalyse.

En dat is dus wat gebeurd is tijdens de eerste twee sessies van dit theoretisch seminarie. Dankzij de tussenkomst van het bureau. Het bureau heeft geredeneerd dat de beste manier om te tonen hoe de psychoanalyse werkt erin bestaat om analytici, Analytica's van de School, te laten getuigen over hun eigen analyse. Een principe waarmee Anne en ikzelf het, uiteraard, maar roerend eens kunnen zijn. Je moet eerst tonen hoe de psychoanalyse werkt in de zogenaamde *psychanalyse pure*, in de zuivere psychoanalyse – de tot haar eigen, logisch einde gevoerde analyse. En dan pas kan men hopen van te tonen hoe ze werkt in de zogenaamde *psychanalyse appliquée*, de toegepaste psychoanalyse – waarvan al minder duidelijk is wat wij daaronder vandaag moeten verstaan.

Psychanalyse appliquée

Wat is *psychanalyse appliquée*? Het kan geen kwaad om, nog maar eens, te proberen om dat, voor onszelf, duidelijk te maken. Ik heb inderdaad de indruk dat onze bepaling van die toegepaste psychoanalyse, binnen de *orientation lacanienne*, toch enigszins verschoven is tegenover Lacans oorspronkelijke definitie.

U vindt die eerste definitie, dat oorspronkelijk onderscheid tussen toegepaste en zuivere psychoanalyse in de 'Acte de fondation', de stichtingsacte van Lacans eerste School, in 1964 is dat. Daar wordt *psychanalyse appliquée* gedefinieerd vanuit het standpunt van degenen van buiten de psychoanalyse komen en die de psychoanalyse inderdaad 'toepassen' – dat is, zegt Lacan letterlijk, al wie zich vanuit een medische vorming, vanuit het medisch discours, bezighoudt met de psychoanalyse. Toegepaste psychoanalyse is een kwestie van – ik citeer: *thérapeutique et clinique medicales* door *des groups médicaux* – of die nu bestaan uit des *sujets psychanalysés* of niet. In onze huidige, Belgische situatie zouden we dat inderdaad de 'psychotherapeuten' kunnen noemen, in de mate dat, volgens de Belgische wet, elke vorm van therapie, dus ook de psychotherapie, het prerogatief van de geneeskunde is en, tot nader order, ook blijft. In elk geval, voor Lacan, in 1964, was het de bedoeling om die medici, via de toepassing van de psychoanalyse in hun eigen, medische context, een soort kritische bijdrage te laten leveren tot de psychoanalyse. Alsof Lacan daarvan een soort correctie op de psychoanalyse verwacht, vanuit bepaalde kritische gevallen die we niet in de courante analytische praktijk tegenkomen. In elk geval, die kritische bijdragen door 'medici, verwacht hij, op dat moment, op drie gebieden. Vooreerst de indicaties van de psychoanalyse: wie is vatbaar voor een analyse, wie kan daarbij gebaat zijn? Het medisch discours kan indicaties geven, correcties op die indicaties, vanuit het klinisch onderzoek van de resultaten van de psychoanalyse. Vervolgens zouden ook Lacans structurele categorieën (Reële, Symbolische en Imaginaire) en structurele diagnoses vanuit de medische toepassing van de psychoanalyse kunnen ondervraagd worden. En tenslotte kan dat er ook toe leiden dat het doel van de psychoanalyse afgewogen wordt aan het medisch-psychiatrische doel van een therapie: moet men altijd tot het einde gaan, of waar moeten we ons beperken tot het 'herstellen'?

Gaat het nu voor ons nog om hetzelfde, als wij, omstreeks 2000l, onder impuls van Jacques-Alain Miller, die term van *psychanalyse appliquée* weer zijn gaan gebruiken? Ik verwijs bijvoorbeeld naar Millers "Tu peux savoir comment on analyse dans l'ECF en 2000". Daar vinden we een geüpdatete definitie van de toegepaste psychoanalyse, waarin het duidelijk niet alleen meer een kwestie van medische vorming is. Ook 'echte analytici', als ik dat zo mag zeggen, analytici die hun analyse tot het einde hebben doorgevoerd, houden zich bezig met het toepassen van de psychoanalyse. De bedoeling is niet alleen meer een afweging van psychoanalytische en medische indicaties, diagnoses en doelen – een soort dialoog tussen beiden. Maar de bedoeling is – ik moet voorzichtig zijn in wat ik zeg – de ontwikkeling van een eigen vorm van *thérapeutique*. *Le souci thérapeutique l'emporte*, aldus Miller, de therapeutische bekommernis haalt de bovenhand. Kortom: men moet kunnen stoppen *quand le sujet ne va plus mal,* wanneer het niet meer zo slecht gaat, wanneer *le sujet est heureux de vivre*, wanneer het subject zich gelukkig prijst dat het nog leeft – dat is dan weer Lacan.

Anne Lysy: Ook een pertinente uitdrukking van Jacques-Alain Miller is *la psychanalyse appliquée c'est la psychanalyse restreinte à la thérapeutique*, de psychoanalyse die zich beperkt tot de therapeutiek. En dat verrechtvaardigt, zo zegt hij dan, *des court-circuits voire des temperaments*, kortsluitingen en tempering. Het kan dus nodig zijn om de draagwijdte van de psychoanalyse te temperen. Ik citeer nog verder Jacques-Alain Miller: Il y a psychanalyse appliquée chaque fois que l' analyste retient les chiens de Diane, car ce n'est pas tout sujet qui peut supporter d'en être dévoré.' De analyticus die de honden van Diana in toom houdt, want niet elk subject verdraagt van daardoor verscheurd te worden. Dat vind ik een zeer mooi en sprekend beeld. Want wat houdt het in? Dat een analyticus moet kunnen inschatten wat hij bij een bepaald subject kan losmaken, of hoe moet ik dat zeggen …

L. J.: Laat ik inderdaad even proberen om dat beeld te verduidelijken, en te klinisch te vertalen. Ik veronderstel dat iedereen weet om welke Diana het hier gaat, niet de Engelse prinses, maar wel de Griekse godin, die van de jacht. Het probleem is Actaion, de jager. Terwijl hij aan het jagen was, is hij plots, midden in een groot en donker woud, op een bron gestoten, een bron waarin Diana naakt aan het baden was. Door zijn verlangen gedreven heeft het subject, heeft de analysant, de naakte waarheid aan de bron gezien. Zo vertaal ik dat dus. En dat kon natuurlijk niet ongestraft blijven. Hij wordt immers ontdekt, die waarheid kijkt hem aan, en bij wijze van straf verandert Diana hem in een hert. De jager wordt wild. En op dat moment herkennen zijn eigen honden hem niet meer – en verscheuren ze hem. "Ik ben het baasje, ik ben het baasje!", maar zijn honden luisteren niet meer naar hem. We zouden kunnen zeggen dat die meute honden voor zijn driften staat, de honden die in hem wakker zijn geworden, de slapende honden van de drift, door zijn confrontatie met de naakte waarheid. Dat is wat een analyse aanricht. Vraag is of een subject daar tegen kan.

Anderzijds kunnen we vaststellen dat Miller, in zijn heractualisering van de toegepaste psychoanalyse, toch ook iets overhoudt van de Lacans oorspronkelijke 'medische', van de *thérapeutique médicale*. We zien immers dat hij waarschuwt tegen elke vorm van *psychothérapeutique*. Medische therapeutiek ja, soms; psychische therapeutiek, nooit. Wel therapeutiek in de zin van herstel, herstel van een vorige toestand, soms, met wat gefoefel en geknutsel, met wat kunst- en vliegwerk. Maar nooit therapeutiek in de zin van het bereiken, het najagen, van een of ander ideaal, een ideaal waaraan iedereen zou moeten voldoen, want als je daaraan voldoet zou je zijn aangepast aan de realiteit en kun je weer op je twee oren slapen. En depressief worden, omdat je dat ideaal toch nooit bereikt. Het is vooral Eric Laurent die dat benadrukt, meen ik mij te herinneren. Dat is overigens ook het probleem van

de psychoanalyse om geïntegreerd te worden in de huidige psychotherapie, die gebaseerd is op de universitaire psychologie – als tegenhanger van de medische therapeutiek. De psychoanalyse wordt verweten de kant van de geneeskunde te kiezen, niet solidair te zijn met de psychologie tegenover de geneeskunde. Maar daar gaan we nu niet verder op in.

Ik wil het nu dus hebben over hoe die toegepaste psychoanalyse werkt, hoe kunnen we tonen hoe die werkt? Laat ik beginnen met een soort intuïtieve benadering, via het woord *opérer* – dat wij inderdaad vertalen als 'werken'. Daarna doe ik een poging om een meer structurele benadering te schetsen van de manier waarop de psychoanalyse werkt – die niet de pretentie geeft van de definitieve benadering te zijn, het is maar één van de mogelijke benaderingen van de werking van de psychoanalyse, vanuit één welbepaald moment in Lacans onderwijs, dat wel een keerpunt is, namelijk de vier fundamentele concepten in het gelijknamige seminarie uit 1964 – de tijd, niet toevallig, waarin hij inderdaad ook het onderscheid maakte tussen zuivere en toegepaste psychoanalyse.

een terminologische benadering van de werking van de psychoanalyse
het woord 'opérer'

Maar dus eerst het woord, het woord *opérer*. "Hoe de psychoanalyse werkt" is onze vertaling van "Comment la psychanalyse opère", "How analysis Works" in het Engels. Werken, werken en nog eens werken is dat in alle vertalingen geworden. Als we nu echter even de oorspronkelijke term *opérer* onder de loep nemen, een term die Lacan zelf overigens zeer vaak blijkt te gebruiken, wel, dan blijkt die een aantal interessante connotaties te hebben – die meteen ook iets zeggen over de specificiteit van de werkzaamheid van de psychoanalyse. En dus zouden we het in het vervolg misschien ook beter kunnen hebben over hoe de psychoanalyse 'opereert'.

tactiek, strategie, politiek

Dat woord *opérer* heeft twee kanten: de proceskant – ik klap hier nu zoals een psycholoog – en de resultaatkant. Hoe werkt de psychoanalyse, *step by step* – dat is het proces. Wat bewerkstelligt ze, waartoe leidt ze – dat is het resultaat.

Langs de proceskant leert het woordenboek ons dat *opérer* is wat gebeurt in disciplines die ergens het midden houden 'tussen wetenschap en kunst'. Ze opereren dus in een veld dat niet zo goed is afgebakend. Opereren doet men daarin dus onder andere in de mate dat men niet in de positie verkeert om een of ander weten blindelings toe te passen. Maar ook niet om dat veld zijn gang te gaan in wat ik hier maar zeer veralgemenend 'de artistieke vrijheid' zal noemen. Opereren betekent dat in dat veld, op het moment, moet kijken wat er moet of kan gedaan worden. In dat opzicht kan bijvoorbeeld van de geneeskunde gezegd worden dat ze 'opereert': een lichaam wordt opengegooid, ment ontdekt het veld, en dan blijft het nog altijd een kwestie van te kijken wat men kan doen, hoe voorbereid men ook moge zijn door de moderne technieken van beeldvorming. Werken rekening houdend met, altijd opnieuw: onvoorziene omstandigheden. Dat geldt ook in de oorlog, ook militairen moeten opereren in het veld waarin ze op een bepaald moment terecht komen. Ook weer maximaal voorbereid, Amerikaans type operatie, en natuurlijk blijkt er niets te kloppen eenmaal men in het vijandelijk gebied is gedropt. En dus moet men echt beginnen opereren, zoeken hoe men tewerk gaan.

Mutatis mutandis geldt dat nu ook allemaal voor de psychoanalyse. Ook daar komt men in 'onvoorziene omstandigheden' terecht. Wat, wanneer en hoe men iets moet zeggen, moet interpreteren, is dus een kwestie van – in militaire termen – tactiek. Ook wij moeten op het veld zelf zien hoeveel manoeuvreerruimte we hebben om te opereren. Waarbij het natuurlijk wel zo is dat de soldaat in het veld nooit mag vergeten dat de tactiek van zijn interpretatie altijd in functie moet staan van een bepaalde strategie en een bepaalde politiek.

Eerst die strategie. Voor ons, in de psychoanalyse, zijn dat de manoeuvres die we moeten doen om een bepaalde plaats in de overdracht te kunnen innemen. Wat, wanneer en hoe interpreteren hang inderdaad volledig af van de plaats die wij in de overdracht krijgen. Of beter: verdienen – die plaats in de overdracht "moet je elke dag opnieuw verdienen", zoals de Colruyt van zichzelf zegt. Ook een analyticus moet daar dus iets voor doen. Hij moet zichzelf in een bepaalde plaats manoeuvreren. En dat is een kwestie van strategie – strategie die anders is tegenover de psychose dan tegenover de neurose. Dat weten we ondertussen: op sommige plaatsen kan je beter niet gezet worden. Je moet dus, in de overdracht, op een plaats proberen te geraken waar je nog enig recht van spreken, van interpreteren hebt.

En op haar beurt kadert die strategie dan weer in een bepaalde politiek. Politiek heeft te maken met het doel dat men nastreeft, via een oorlog, via een analyse. Dat kan, in het geval van een oorlog, territoriumuitbreiding zijn. Of economische belangen. Of eens goed vernederen, "ze terug naar het stenen tijdperk bombarderen". Dat is politiek. Maar dus ook in de psychoanalyse speelt een bepaalde doelstelling mee. Waarbij we niet mogen vergeten dat het, op een bepaald moment, nodig kan zijn om ook dat doel zelf aan te passen. Dat doel is immers geen ideaal. Politiek wil zeggen dat je onderhandelt over het doel, en dat je dat eventueel 'bijstuurt'. Politiek is dus nooit het blindelings volgen van een doel, maar voortdurend afwegen: is dat doel nog zinnig?

Tactiek van de interpretatie, wat, wanneer en hoe interpreteren, in een concrete analyse – afhankelijk van de strategie in de overdracht, de plaats waarin men zich in die overdracht kan manoeuvreren – én van de politiek, het einddoel van een analyse, dat geen ideaal kan zijn: dat zou een samenvattende definitie kunnen zijn van de analytische operatie, de analytische act – vanuit die drie dimensies die Lacan isoleert in 1958, in "Direction de la cure et principes de son pouvoir".

Anne Lysy: Dat zijn op zich al alle drie verwijzingen naar wat we de act kunnen noemen.

L. J.: De bereidheid om die alle drie telkens opnieuw uit te vinden, om op elk van die drie vlakken iets anders te doen dan voorzien, dat lijkt mij de analytische act – een begrip dat Lacan pas tien jaar later zou ontwikkelen, dat is Lacans *temps pour comprendre*, zo zegt hij dat graag zelf, in Séminaire XV, dat is in 1967-1968.

Cruciale vraag daarbij is nu natuurlijk vanwaar die 'bereidheid' komt? Dat is de vraag van het verlangen van de analyticus. Die bereidheid, of die 'flexibiliteit', met een *buzzword*, is het resultaat van de eigen analyse van de analyticus. Enkel daardoor vindt een analyticus een positie van waaruit hij niet verplicht is om altijd dezelfde plaats in de overdracht in te nemen, om zich blindelings aan een of ander behandelprotocol vast te houden, om een door een extern ideaal gedicteerd doel na te streven. Doel van een analyse, van de analyse van een analyticus, is hem de vrijheid te geven: de tactische vrijheid van zijn interpretatie, de strategische vrijheid van zijn plaats in de overdracht, de politieke vrijheid van zijn doel.

opérer=évacuer

Ik kom thans tot de tweede kant van het woord *opérer*, zijn resultaatkant. Wat is het resultaat van de operatie? Het resultaat van een operatie is een of andere vorm van 'evacuatie', van uitstoting. Een operatie haalt iets weg of drijft iets uit. In die zin wordt het woord opérer ondermeer gebezigd als een soort een soort sciëntistische *mock*-term voor, jawel, het prozaïsche 'kakken'. In de Littré vinden we een citaat waarin over iemand gezegd wordt dat *il opéra* – niet dat hij een vertoning bracht, maar wel dat hij, ja, hoe moeten we dat in het Nederlands vertalen?, dat 'hij zijn ding deed'. Dat doen natuurlijk meteen psychoanalytische belletjes rinkelen. Het resultaat van de psychoanalytische operatie, van de psychoanalytische act, van al die vrijheden die men kan of moet permitteren, op het gebied van de tactiek, de strategie en de politiek, het resultaat daarvan is inderdaad de productie van een afvalobject, de uitdrijving van het object a – dat effectief wel eens, in sommige gevallen, een duidelijk anale connotatie kan hebben. Iemand blijkt, in het diepst van zijn gedachten, waar hij niet meer kan denken, niet een god te zijn, maar een stront.

Tot zover een eerste intuïtieve, terminologische benadering van hoe de psychoanalyse werkt, vanuit het woord *opérer*.

een structurele benadering
vier fundamentele concepten ... en het verlangen van de analyticus

Dat is als het ware de voorbereiding van het doek waarop ik nu zal proberen een soort structurele benadering te schetsen van hoe de psychoanalyse werkt. Die vindt men terug in het simpel schema dat Anne en ikzelf voor dit seminarie hebben afgesproken, en dat men terugvindt in de aankondiging. Dat schema bestaat uit drie tijden.

De eerste tijd – daar begint de hele werking van de psychoanalyse – wordt gevormd door het verlangen van de analyticus, dat de enige garantie vormt voor de vrijheden die een analyticus zich moet veroorloven op het gebied van tactiek, strategie en politiek. Die onbekende van het verlangen van de analyticus is als het ware de oorzaak, de motor, die termen zijn niet juist gebruikt. Daar zitten we op het niveau van de passe.

Waarop werkt dat verlangen van de analyticus nu in? Wat wordt er door dat verlangen van de analyticus aan het werk gezet? Wat zet dat verlangen van de analyticus in beweging? Het verlangen van de analyticus zet het subject op vier van zijn structurele punten aan het werk, brengt dat op vier structurele punten in beweging – waardoor die structurele punten van het subject pas echt verschijnen. Iedereen kent die vier punten – we zitten hier inderdaad nog altijd op het niveau van Séminarie XI, over de vier fundamentele concepten van de psychoanalyse. Wel, die vier fundamentele concepten van de psychoanalyse zijn de vier structurele punten waarop een subject in een analyse aan het werk wordt gezet, kan bewegen: het onbewuste, de herhaling de overdracht en de drift of de pulsie - ik weet niet goed of we nu Freuds *Trieb* of Lacans *pulsion* in het Nederlands moeten vertalen en gaan gebruiken. Eigenlijk zijn dat nog niet echt concepten. Dat is immers juist de uitdaging van zowel Lacan, van Lacans onderwijs, als van een analyse, het doel van een analyse. Kan Lacan, in zijn onderwijs, in het Séminaire XI, concepten maken van het onbewuste, de herhaling, de overdracht, de drift? Kan een analyticus, in zijn analyses, het subject brengen tot wat ik inderdaad een soort conceptualisering van zijn onbewuste, herhaling, drift, overdracht, drift zou willen noemen?

Want inderdaad, als je Lacan goed leest, is er bij Freud eigenlijk nog niet echt sprake van concepten, toch niet in de lacaniaanse zin, misschien wel, toch voor wat het onbewuste betreft, in de hegeliaanse zin. Maar laat ik de zaken om te beginnen eenvoudig houden: nog geen concepten bij Freud. En het is maar door de manie waarop Lacan het verlangen van de analyticus in verband brengt met én onderscheidt van het verlangen van Freud dat hij erin slaagt om concepten te maken van het onbewuste, de herhaling, de drift, de overdracht. Maar goed, ik anticipeer te veel, dat wordt verward. Ik probeer dat straks meer in detail te beargumenteren, met verwijzingen naar de tekst van het Séminaire XI.

Snel het derde moment. Hoe kunnen we nu tonen hoe een psychoanalyse werkt? Hoe kunnen we tonen dat het verlangen van de analyticus het subject op vier punten aan het werk, in beweging gezet heeft? Dat doen we via een constructie. Niet via de evaluatie van de resultaten van een analyse, maar via een constructie, in een 'gevalsstudie'. Die constructie maakt volgens mij de kern uit van elke vorm van gevalsstudie. Of het nu gaat om een reeks getuigenissen over een volledige of zuivere analyse, over het einde van een analyse, in de passe, door de analysant zelf. Of om een klinisch vignet, waarin een analyticus inzoomt op een moment van impasse van een toegepaste analyse, onderweg, of meteen al in het begin, voor de aanvang van een analyse – vignet dat heel vaak, en dat lijkt mij belangrijk om te benadrukken, tot stand komt vanuit een controle. Constructie van het einde van een analyse via de procedure van de passe. Constructie van een klinisch vignet vanuit de controle. Sommige mensen gaan speciaal daarvoor in controle. Ze worden uitgenodigd, of voelen zich aangesproken om iets klinisch te presenteren, en gaan, met het oog daarop, in controle. Niks mis mee, lijkt mij. Ik wil daarvoor vandaag zelfs een beetje reclame maken, reclame voor de controle, voor de gevalsstudie vanuit de controle.

JAM's orientation lacanienne en Séminaire XI

Maar eerst de werking van de psychoanalyse, via *le désir de l'analyste* én die vier structurele punten van het subject - die al dan niet tot vier concepten kunnen worden. Daarmee zetten we nog maar eens op het niveau van Séminaire XI, dus in 1964. Daar maakt Lacan voor het eerst concepten van die vier structurele punten van het subject. Hij had het uiteraard al vroeger over concepten, al in zijn Séminaire I had hij het over het concept van het onbewuste bijvoorbeeld. Maar dat is nog niet hetzelfde als het concept in Séminaire XI. Die nieuwe conceptie van het concept, als ik dat zo mag zeggen, heeft alles te maken met het isoleren van het verlangen van de analyticus – dat inderdaad ook voor het eerst in Séminaire XI echt als dusdanig aan bod.

Uiteraard heeft Lacans onderwijs nog belangrijke ontwikkelingen gekend na dat Séminaire XI, en heeft hij andere manieren geëxploreerd om de werking van de psychoanalyse te ondervragen. Maar dat Séminaire XI blijft wel een soort keerpunt, of kantelpunt vormen in Lacans onderwijs – van waaruit we telkens opnieuw, vooruit en achteruit, kunnen vertrekken. Wijzelf hebben, vanuit de door Miller geïnspireerde en geanimeerde *orientation lacanienne*, een beetje de gewoonte, de goede gewoonte, aangenomen, om altijd vanuit de laatste Lacan te vertrekken, en van daaruit terug te keren naar de vroegere Lacan, om van daaruit de vroegere Lacan op zijn logica en zijn impasses te ondervragen. Wij vertrekken graag vanuit Séminaire XX, Encore, met het Ander genot, en het Séminaire XXIII, met het sinthoom, dus vanuit de Lacan van de borromeïsche kliniek. We zullen in elk geval al heel wat minder ertoe geneigd zijn om de latere Lacan, die van het Ander genot en het sinthoom, maar dus ook die van de vier concepten en het verlangen van de analyticus, te lezen vanuit de eerste, linguïstische Lacan, vanuit "Fonction et Champ" bijvoorbeeld. Maar anderzijds zien we toch ook dat Miller

ons niet alleen oriënteert vanuit die laatste Lacan, maar toch ook, heel geregeld, vanuit de middelste, die van het Séminaire XI.

Je zou zelfs kunnen zeggen dat Séminaire XI in anekdotisch opzicht hét seminarie van Jacques-Alain Miller is. Het is in elk geval al het seminarie waarmee hij, in 1964, zijn meteen opgemerkte entree in de lacaniaanse psychoanalyse heeft gemaakt. Een kleine tien jaar later, in 1973, dus tijdens de hoogbloei van de latere, borromeïsche Lacan, zou dat ook het eerste seminarie worden dat hij zou *établir*, zou 'opmaken' en zou uitgeven. In elk geval, in de loop van zijn zoektocht doorheen Lacan keert Miller met de regelmaat van een klok terug op dit Séminaire, als een soort oriëntatiepunt. Dat is bijvoorbeeld het geval in de ons hier direct aanbelangende discussie, in 2000, over hoe de psychoanalyse werkt, "Tu peux savoir comment on analyse à l'ECF". Maar ook in zijn laatste lessen, dit jaar nog, in "Vies de Lacan".

Lacans verhouding tot Freud
en Séminaire XI

Maar belangrijker misschien nog is dat het Séminaire XI eigenlijk ook hét Séminaire van Lacan zelf is, daarmee is Lacan pas Lacan geworden. Daar bereikt hij inderdaad een soort grens op zijn terugkeer tot Freud, daar stelt hij Freud voor het eerst echt in vraag, stelt hij de vraag van Freuds verlangen. En daar moet hij zich dan ook meteen afvragen: en wat nu?, moet hij zijn eigen weg beginnen zoeken. Twee gegevens getuigen daarvan.

En dat is vooreerst dat Lacan, in 1964, dus op hetzelfde moment als Séminaire XI, zijn eigen vereniging sticht. Een vereniging buiten de door Freud gewilde vereniging, de "International Psychoanalytic Association" of het IPA – moet je nu zeggen het IPA of de IPA, om het even. Het belangrijkste is dat Lacan de nood voelt om zijn eigen 'vereniging' van die IPA te onderscheiden via een nieuwe term. Hij sticht, zo zegt hij, "even eenzaam als ik altijd ben geweest in mijn verhouding tot de psychoanalyse", een *école*, een school. Het verschil tussen een orthodoxe psychoanalytische vereniging, zoals het IPA, en een lacaniaanse School, is gelegen in hun respectieve verhouding tot *le désir de Freud*, het verlangen van Freud. Het IPA is gebaseerd op het verlangen van Freud, zo heeft Freud het zelf gewild. Met alle problemen van dien. Een school daarentegen kan, voor Lacan, nooit gebaseerd zijn op dat verlangen van Freud, maar integendeel op de extractie van dat verlangen van Freud – in het gat, het topologisch getekende gat dat daardoor ontstaat, kan, moet zich dan het verlangen van elke particuliere analyticus afzonderlijk roeren - niet om dat op te vullen, dat kan niet, maar om het integendeel zo open mogelijk te houden, om daarvan de rond te doen, als ik dat zo mag zeggen. In elk geval: het IPA is gebaseerd op het verlangen van Freud, een school is gebaseerd op het samenspel van het verlangen van een hele boel particuliere analytici.

Kort nadat hij een eigen vorm van vereniging, een School, had uitgevonden, zou Lacan ook zijn *écrits*, zijn geschriften, publiceren. We schrijven 1966. Die publicatie betekent dat Lacan een ander publiek zoekt. Vanaf dat moment richt hij zich niet meer exclusief tot collega's psychoanalytici, vanuit zijn positie en functie in hun 'permanente vorming', in een poging om hen tot Freud terug te brengen. maar hij richt zich tot de eigentijdse variant van wat Freud, in zijn tijd, de goedgeïnformeerde en welwillende leek noemde, de verlicht geest, zeg maar.

Een andere vereniging voor analytici, die niet meer stoelt op het verlangen van Freud – een onderwijs dat zich niet meer beperkt tot analytici, dat zich niet meer beperkt tot een terugkeer tot Freud. Daaraan beantwoorden dan, in zijn Séminaire XI, de introductie van het verlangen

van de analyticus en de conceptualisering van de vier structurele punten van het subject, die het onbewuste, de herhaling, de overdracht en de drift zijn.

Die conceptualisering gebeurt inderdaad in een directe kritiek op Freud, meteen vanaf het begin van dat seminarie. Op elk van die vier structurele punten van het subject heeft Freud 'iets' niet gezien, is Freud ergens in de fout gegaan. Straks zal ik proberen aan te duiden wat Freud niet gezien heeft, niet heeft willen zien. In elk geval: die *faute de Freud* noemt Lacan *le désir de Freud*. En het is door de fout van dat verlangen van Freud dat geen enkel van die vier structurele punten van het subject echt geconceptualiseerd is geraakt. Voor Lacan is de conceptualisering van de psychoanalyse, vanaf dat moment, dan ook een kwestie om eerst en vooral dat verlangen van Freud uit elk van die punten te extraheren. Dat slaat op die vier punten een gat, een topologisch gat – waarin elke analyticus dan moet duiken, vanuit het einde van zijn eigen analyse, vanuit zijn eigen verlangen, om dat onbewuste, die overdracht, die herhaling, die drift op zijn eigen manier in beweging in te krijgen. Of omgekeerd geformuleerd: wie analyseert vanuit Freuds theorie, vanuit een toepassing van diens theorie over onbewuste, herhaling, overdracht, drift, wel die zal in zijn analyses nooit iets zien verschijnen van onbewuste, overdracht, drift, herhaling. Je moet er zelf induiken.

het verlangen van de analyticus: savoir ce dont il retourne
= het fundament van de vier concepten
die de psychoanalyse als praxis funderen

Laten we even kijken in Séminaire XI zelf. Wat zegt Lacan daar over die vier concepten, de conceptualisering van die vier structurele punten van het subject, die *structure quadripartite* van het subject, in verhouding tot het verlangen van Freud? Wat is daar zijn conceptie van het concept?

Dat Séminaire stelt de vraag naar de fundamenten van de psychoanalyse. Maar wat is eerst en vooral de psychoanalyse? Een praxis, zegt Lacan daar. En een praxis, dat is *une action concertée pour traiter le réel par le symbolique* – sta mij toe om niet iedere keer de pagina te citeren. Een actie die *concerté* is, wat wil zeggen dat ze een kwestie is van een 'gezamenlijk overleg' tussen twee partijen, in dit geval analysant en analyticus. Beiden komen overeen, sluiten een deal, om via het symbolische – de vrije associatie en de interpretatie, laats ons zeggen – te komen tot een behandeling van het reële, het raken van het reële. Waarbij Lacan preciseert dat geen enkele praxis zo sterk op dat reële gericht is als juist de psychoanalyse.

De vraag is nu wat het fundament kan zijn van die psychoanalyse, van die praxis die twee partijen in een symbolisch samenwerkingsverband doet samenwerken. Dat zijn er twee, het fundament heeft als het ware twee lagen.

Het eerste - het fundament van het fundament – is het verlangen van de analyticus. In dat fundament van het verlangen van de analyticus kunnen dan de pijlers van de vier fundamentele concepten geheid worden.

Wat leren we daar over het verlangen van de analyticus? Wat is zijn eerste definitie? Eigenlijk zouden we nog een aparte bijeenkomst moeten wijden aan dat verlangen van de verlangen, dat voldoende duister is om het in verschillende richtingen uit te pluizen. Ter introductie van dat verlangen van de analyticus herhaalt Lacan eerst en vooral een principe, waarmee zijn toehoorders op dat moment al lang vertrouwd zijn: wie de psychoanalyse wil definiëren, moet eerst de psychoanalyticus definiëren. Immers, ik citeer uit "Variantes de la cure type", uit

1955: *une psychanalyse, type ou non, est la cure qu'on attend d'un psychanalyste*. Die ironische definitie is Lacan blijven herhalen.

Wat is een analyse? Wat men van een analyticus kan verwachten. En wat is dan een analyticus? Een *désir*, een verlangen. Dat het verlangen van de analyticus de inzet zou zijn van de zogenaamde didactische analyse, van de eigen analyse van de analyticus: dat is een van de grote gokken van het Séminaire XI, op het moment dat Lacan zowel in de theorie als in het verenigingsleven zijn weg *jenseits* van Freud begint te zoeken.

Als we aandachtig lezen, blijkt dat Lacan, in het Séminaire XI, dat verlangen van de analyticus meteen definieert als een verhouding van het weten tot de drift. De enige garantie voor een analyticus, om de positie van analyticus te kunnen innemen én houden, is een bepaald weten, vanuit de eigen analyse: *il doit savoir ce dont il retourne*. Een mooie maar moeilijk te vertalen uitdrukking. In het Nederlands zeggen we dat "iemand ergens is van teruggekeerd", waarmee we willen zeggen dat iemand weet hoe iets in elkaar zit en het dus niet meer doet.

Anne Lysy: De uitdrukking is *savoir de quoi il retourne*, en betekent zoiets als "weten waarover het gaat". Maar het is vreemd omdat hij daar zegt *savoir ce dont il retourne'*. Dat lijkt me toch ergens een neologisme.

L. J.: Laten we inderdaad eens het citaat onder de loep nemen. Dat is belangrijk genoeg. We krijgen hier immers een soort protodefinitie van het verlangen van de analyticus. Ik citeer: *la formation du psychanalyste exige qu'il sache, dans le procès où il conduit son patient, autour de quoi le mouvement tourne. Lui doit savoir, à lui doit être transmis, et dans une expérience, ce dont il retourne*. Twee dingen dus, twee tijden.

Om te beginnen moet een analyticus weten *ce dont il retourne*. Dat is een kwestie van zijn eigen analyse; daar heeft hij, op het einde, 'iets' meegemaakt, daar is hij blijkbaar iets te weten gekomen, dat hem heel zijn analyse in vraag doet stellen. Mogen we zeggen dat hij er niet zou aan begonnen zijn, had hij toen geweten wat hij nu weet? Het is toch iets van die orde. In Séminaire XI, ook daar weer, dit is echt wel een sleutelseminarie, conceptualiseert Lacan de overdracht voor het eerst in termen van het *sujet supposé savoir*, het weten uit het eigen onbewuste dat gesubjectiveerd wordt, waaronder een subject verondersteld wordt, langs de kant van de Ander. En daar suggereert hij ook meteen, tweede deel van die conceptualisering van de overdracht, dat de overdracht niet alleen bestaat uit die symbolische kant, maar dat er ook een reële objectkant aan is, een driftkant zeg maar. De hele analyse zou dan ook bestaan in een soort interne kanteling, in die overdracht, van zijn symbolische kant, de kant van het weten en zijn subjectivering, naar de reële kant, die van de drift en het object. Het sujet supposé savoir vervalt tot object a. Dat is wat de analyticus weet, op het einde van zijn analyse, en waarvan hij terugkeert.

En toch, en toch – tweede tijd – en dat is de clou van de analytische act, volgens het Séminaire XV, in 1967-1968 – en toch kan iemand op het einde van zijn analyse ertoe besluiten om zich de positie van *sujet supposé savoir* voor een ander subject te laten welgevallen. En dus, als hij nu voor een ander subject de analytische positie inneemt, weet hij al wat dat subject nog niet weet, en pas, net als hijzelf, op het einde van zijn analyse zal te weten komen: *il sait autour de quoi le mouvement tourne* – het object a dus. Hij weet waar het naartoe gaat – en waarvan ook dat subject zal moeten terugkeren. Hij weet dus, vanuit zijn

eigen analyse, dat de positie van sujet supposé savoir niet houdbaar is, en toch neemt hij die positie in, in de analyses die hij daarna doet.

In het Séminaire XV noemt Lacan dat de *Verleugnung*, de loochening, van de psychoanalyticus. U kent de term *Verleugnung* als het freudiaanse mechanisme van de perversie, zoals die duidelijk wordt in het fetisjisme: zien dat de moeder geen fallus heeft, weten dat ze er geen heeft, dat het op dat punt slecht met haar is afgelopen, als ik dat zo mag zeggen – en om een of andere reden toch maar doen alsof ze er wél een zou hebben. Idem dus bij een psychoanalyticus. Hij heeft het gat gezien, op het einde van zijn analyse, en toch ondersteunt hij de analysant, aanvankelijk toch, in de illusie dat dat gat met weten kan opgevuld worden. Die *Spaltung*, die dubbele positie van de analyticus, zijn vruchtbare *Verleugnung* als ik dat zo mag zeggen, noemt Lacan ook een positie en *porte à faux*. Een muur en *porte à faux* is een muur die niet gedragen is, een vrijdragende muur, een niet gefundeerde muur, een zwevende muur.

Anne Lysy: Ik vraag mij toch af of Lacan ook niet ergens het verschil maakt – in de *proposition* uit 1967 misschien – tussen analytici die weten wat ze op dat punt doen en zij die dat niet weten. Ik denk aan een oppositie tussen die *Verleugnung* door de analyticus en zijn méprise, zijn feinte, zijn misvatting, zijn veinzen …

L. J.: *Verleugnung* lijkt mij altijd een connotatie te hebben van ‘hij weet het wel’. Weet ie het of weet ie het niet?

Geert Hoornaert: Mag ik een vraag stellen? Je hebt het over *praxis als traiter le réel par le symbolique*. Je zegt dat het eerste fundament daarvan het verlangen van de analyticus is. Vraag is nu echter of dat verlangen van de analyticus iets is dat die praxis van in het begint fundeert, of is het eerder iets dat op een bepaald moment, in de loop van een kuur, kan opduiken, meer bepaald op het moment dat die praxis niet meer werkt? Ik zou dat verlangen van de analyticus eerder koppelen aan zijn act, en dat is toch van een andere orde dan die praxis. Wat is die praxis? Dat is de vrije associatie. Maar een analyticus weet maar al te goed dat het niet dat is dat werkt. *Verleugnung*: hij doet alsof de vrije associatie wel werkt, maar, hij weet, dat werkt niet. Het begin van de kuur, eenmaal die gelanceerd is, is een soort automatisme. En als je de vrije associatie haar werk laat doen, komt de genezing van zelf, heb je vanzelf curatieve effecten. Tot op een bepaald punt, zegt Freud, het punt waarop de overdracht opduikt, onder de vorm van *fermeture de l'inconscient*, sluiting van het onbewuste. En het lijkt mij nu juist op dat punt dat dat verlangen van de analyticus moet tussenkomen, dus als de praxis van de vrije associatie niet meer werkt. Dan wordt het een kwestie van zijn act. En die is niet echt een *traitement du réel avec le symbolique*, geen symbolisch middel om het reële te behandelen. De act is van een totaal andere orde. Je zou dus kunnen zeggen dat de praxis wel een *Verleugnung* is. Het enige dat de analyticus daar moet doen is zoals Lacan zegt: de dode spelen, zien dat hij niet tussenkomt dat hij de associatie niet verstoort. Maar dat werkt, zoals ik zojuist zei, maar tot op het punt dat de overdracht optreedt, en het onbewuste afsluit, de vrije associatie doet stoppen. En op dat punt moet het verlangen van de analyticus dan inderdaad tussenkomen – gewoon omdat de praxis niet meer antwoordt. Om de vraag toch een beetje samen te vatten: is het verlangen van de analyticus een functie van de praxis of van de act? Dat is een beetje dubbel denk ik. Wat je zegt is zeker juist dat je het verlangen van de analyticus maar aan het werk ziet als er niets meer van het onbewuste te zien is, als het onbewuste zich sluit.

L. J.: Een heel interessante vraag. Is de analytische act een kwestie van een beginpunt maken of van interpunctie op momenten van impasse? De twee, denk ik. Tot nu toe heb ik vooral dat maken van ene beginpunt beklemtoont, zoals Lacan overigens doet in Séminaire XV. Maar het is inderdaad ook een kwestie van interpunctie. Sluiting van het onbewuste betekent voor mij dat er maar één kant van het onbewuste aan bod komt - ik ga straks uitleggen wat ik bedoel met twee kanten. Het verlangen van de analyticus doet de tweede kant verschijnen – en daardoor past verschijnt het onbewuste, opent het zich. In die zin het is het verlangen van de analyticus het fundament van elk van de vier concepten: het brengt zowel het onbewuste, de drift, de herhaling als de overdracht in beweging. Het is als het ware iets dat daar overal onder zit en dat maar verschijnt op het moment dat het subject op die punten blokkeert. Dat is wat jij zegt, lijkt mij. Maar het is en blijft toch ook in eerste instantie, bijna chronologisch, een begin, voordat een analyse kan beginnen. De eerste uiting van het verlangen van de analyticus is iemand zeggen: associeert nu een keer vrij. Lacan benadrukt ergens, misschien wel in zijn proposition van 1967, dat de instructie van de vrije associatie het punt is waarop de analyticus zijn eerste bedrog pleegt.

Geert Hoornaert: Maar dat geldt niet voor de act. De analyticus weet van in het begin dat de praxis vrije associatie niet curatief is, of toch maar tot op een bepaald punt, het punt dat de psychotherapie viseert. De analyse zelf heeft daarentegen te maken met de act, niet met de praxis. Het lijkt mij dat het verlangen van de analyticus in het Séminaire XI een zeer punctuele productie is. Het is het antwoord van de analyticus op het opduiken van de overdracht en meteen ook de sluiting van het onbewuste. Op dat moment is het niet meer de vrije associatie die werkzaam is, maar moet er iets van de kant van de analyticus komen.

L. J.: Je kunt altijd zeggen dat het verlangen van de analyticus de analyse mogelijk maakt begin. Het is niet omdat iemand al vier jaar bij u komt dat er al analyse begonnen is.

G. H.: Wat is de analyse als praxis, als *action concertée*? Je komt samen overeen – en hier speelt het verlangen van de analyticus inderdaad, in een soort *Verleugnung* – je maakt samen een soort contractueel begin, om via het symbolische, van de vrije associatie, iets van het reële te benaderen, te behandelen. Maar in het Séminaire XI – ik stel het misschien een beetje radicaal - lijkt het verlangen van de analyticus aan iets anders te beantwoorden, aan het punt namelijk waar de praxis niet meer werkt.
(…) Als Lacan het op een bepaald moment in het Séminaire XI, heeft over *découverte de l'analyste*, de ontdekking van de analyticus, bij het stoppen van de associaties, dan doet hij dat vanuit de idee dat het materiaal dat daar opduikt geen betekenaarsmateriaal meer is maar eerder iets van de orde van het fantasme. Freud vroeg op dat moment "Waaraan denk je dat met mij verband houdt?" – dus "associeert verder". Lacan zegt: "neen, daar is een element dat niet interpreteerbaar is met de betekenaar", het verlangen van de analyticus bestaat er dan ook in om als het ware de cursor op het object a te zetten en niet terug te sturen naar de betekenaar. Het verlangen van de analyticus ligt dus langs de kant van het object a, dat bij de analysant opduikt in het register van het fantasme, en dus niet binnen dat van de betekenaar, van de praxis en de uitnodiging tot associaties.

L. J.: Ik ben het daarmee eens. Zo eens dat ik mij verplicht voel om nu al de clou te verklappen van wat ik vandaag wou zeggen. Het verlangen van de analyticus zorgt voor een *saut*, zo noemt Lacan dat, een sprong, van de symbolische naar de reële kant op elk van die vier structurele punten van het subject. Het verlangen van de analyticus is wat moet tussenkomen als onbewuste, herhaling, overdracht en drift zich alleen langs hun symbolische kant laten zien, en daardoor ook verdwijnen, onzichtbaar worden – gewoon doordat er geen

beweging in komt. Die *saut*, die sprong, die omslag, van de symbolische kant naar het reële, door toedoen van het verlangen van de analyticus, dat is wat Lacan de conceptualisering van elk van die vier structurele punten van het subject noemt. Het verlangen van de analyticus zorgt er bijvoorbeeld voor dat, in een analyse, het onbewuste geconceptualiseerd wordt. op die manier.

Ik vat even samen waar we nu staan. Ik heb het fundament van de analyse als praxis bloot gelegd, het fundament van haar fundamenten – en dat is het verlangen van de analyticus. Daarvoor heb ik een uitdrukking van Lacan in Séminaire XI geïsoleerd, de analyticus die *doit savoir ce dont il retourne* – en ik heb die eigenlijk proberen te begrijpen vanuit het Séminaire XV. Geert Hoornaert heeft meteen op die dubbelzinnigheid gewezen. In het Séminaire XI vertrekt Lacan in elk geval duidelijk vanuit het verlangen van de analyticus om – van de vier structurele punten van het subject, zoals Freud die heeft ontdekt, de fundamenten, of de pijlers, van de psychoanalyse te maken – wat betekent dat hij die vier voor het eerst echt conceptualiseert. Hoe doet hij dat? Hij zegt: laten we die vier concepten van Freud behouden – waarbij we, in dit geval, het woord 'concept' wel tussen aanhalingstekens moeten plaatsen, want het gaat inderdaad nog niet echt om concepten, zeker niet in de geest van Lacan. En dus zegt Lacan: we zitten ermee, met dat onbewuste, met die erfenis van Freud, we zullen het daarmee moeten doen. Later is hij veel explicieter over het probleem dat hij zelfs met die term, het onbewuste, heeft. Maar soit. Liever dan dat freudiaanse onbewuste in de vuilbak te gooien, zal Lacan dan maar proberen om dat te conceptualiseren, zodat er op een andere manier kan mee gewerkt worden, een vruchtbaarder manier misschien, dan vanuit Freud mogelijk was. Een wijze die maakt dat het onbewuste niet voortdurend verloren moet gaan, in de psychoanalyse zelf.

Voor Lacan zijn er eigenlijk twee soorten problemen met Freuds 'concepten' – tussen aanhalingstekens.

de hegeliaanse notie van het concept als betekenaar
in Séminaire I
kritiek op de postfreudianen

Vooreerst het probleem van het postfreudiaans gebruik van die concepten. Daar gaan we snel overheen schaatsen. Meteen in zijn Séminaire I is Lacan daar al zeer scherp over. En die lijn is hij blijven doortrekken. Wat zegt hij in het Séminaire I? Dat de postfreudianen zich verzetten tegen de conceptualisering van onbewuste, herhaling, drift, overdracht – *refus du concept* – in de mate dat ze daarin niet de functie van de betekenbaar willen zien. Als je niet ziet dat het onbewuste gestructureerd is als een taal, dan moet je wel een boel nieuwe, imaginaire concepten gaan uitvinden.

Lacans eigen poging om wel te komen tot een conceptualisering van het onbewuste, als een taal, beantwoordt eigenlijk aan een soort hegeliaanse conceptie van het concept, dat gebeurt naar het model van het hegeliaanse *Begriff* – en gebeurt dus nog niet vanuit een eigen, lacaniaanse *conception du concept* zoals hij dat in het Séminaire XI zegt. Wat betekent een Hegeliaanse conceptie van het concept? Die gaat ervan uit dat een concept een woord is, een betekenaar. *Le mot* of *le concept est la chose même*, zegt Lacan in zijn Séminaire I. In de mate dat de wetenschap op concepten gebaseerd is, kan Lacan dan ook zeggen dat heel de wetenschap is *empêtrée de mots* is, verstrikt of verwikkeld zit in woorden. Maar daar is ook een goede kant aan; de betekenaar heeft voor Lacan, op dat moment, immers twee kanten. Hij is *meurtre de la chose*, dood van het ding, maar hij is ook *le temps de la chose*, de tijd van het

ding, zijn overleven zelfs. Het ding mag verdwenen zijn, maar het woord, of het concept als een woord, blijft bestaan.
Dat is dus een hegeliaanse opvatting van het concept. En het is op deze wijze, door dat soort symbolische conceptualisering dat Lacan de survival van Freuds concepten gegarandeerd ziet. Maar of die concepten daardoor echt werkzaam zijn, in de zin dat ze het reële behandelen, *traiter le réel par le symbolique*, dat is nog een ander paar mouwen. Ze overleven.

Wat ook, of wel meteen duidelijk wordt in dat Séminaire I, dat is dat het basisconcept van die vier concepten eigenlijk de overdracht is. Het punt dat volgens Lacan eerst moet geconcepualiseerd worden, is de overdracht, terwijl, of juist omdat het bij Freud het minst geconceptualiseerde punt is, als ik dat zo mag zeggen. Lacan vindt wat Freud over het onbewuste zegt vrij interessant, met storende fouten, dat wel, maar al bij al: interessant, vatbaar voor een verdere, structurele ontwikkeling. Over de overdracht, en dat beseffen we eigenlijk te weinig, over de overdracht vinden we bij Freud zo goed als niets. Freud heeft eigenlijk geen theorie van de overdracht. Voor Lacan is de eerste en de grootste uitdaging dan ook het maken van een concept van de overdracht. Dat is zo in Séminaire I, en dat blijft zo in Séminaire XI. We zouden kunnen zeggen dat de overdracht een soort kaderconcept is voor de andere concepten. Ik zei al dat het verlangen van de analyticus het fundament is voor de conceptualisering van onbewuste, overdracht, herhaling, drift. Ik voeg daar nu aan toe dat de overdracht, het concept van de overdracht, het kader is voor de conceptualisering van onbewuste, herhaling, drift.

Tot daar Lacans kritiek op de postfreudiaanse *refus du concept*. Maar ook zijn dubbelheid tegenover Freud op dat punt: enerzijds conceptualiseert hij de door Freud blootgelegde structurele punten van het subject op hegeliaanse wijze, door daarin de functie van de betekenaar, bij Freud, aan te duiden; maar anderzijds blijkt Freud op het belangrijkste punt, de overdracht, niets gezegd te hebben dat toelaat om daar de functie van de betekenaar aan te duiden.

Lacans conception van het Un-begriff
in Séminaire XI
kritiek op Freud

In het Séminaire XI komt dan de aap uit de mouw: er is een probleem met Freuds ‘concepten’ zelf, dat zijn eigenlijk geen echte concepten in Lacans zin, op dat moment. Het probleem is *le désir de Freud* dat daarin verweven zit – wat voor Lacan een ethische kwestie is, hij heeft het immers meteen over een *faute*, een fout. Voor Lacan gaat het daarbij inderdaad niet om een of andere obscure ‘psychologie van Freud’, van zijn verhouding tot zijn vrouw, tot zijn papa en zijn mama. De fout van Freud dus. En zelfs een dubbele fout. Aan de ene kant blijft het verlangen van Freud *suspendu au nom du père*, in zijn verlangen blijft Freud aan de naam van de vader hangen. Dat is Freuds liefde tot de vader – die dubbelzinnig is, zoals elke liefde. Als Freud de vader trouw blijft, dan is dat als – met Lacans term – een *point de capiton* voor het verlangen. We mogen niet zeggen dat Freud zou staan applaudisseren voor de vader, verre van zelfs, maar hij ziet met de beste wil van de wereld geen ander capitonneringspunt voor het verlangen. En dus moeten we het daar maar mee doen. Dat is de eerste variant van die *péché* de Freud – want zover gaat Lacan zelfs, Freuds ‘zonde’.

De tweede kant aan Freuds verlangen, zijn fout of zonde, aan de oorsprong van de psychoanalyse, is dat zijn verlangen hem in een positie van object houdt, *le désir de Freud* is *un désir en position d’objet*. Moeilijk te begrijpen wat Lacan daarmee juist wil zeggen, in

Séminaire XI. Mij doet dat denken aan Séminaire VIII, over de overdracht, aan wat hij daar zegt over het verlangen van Socrates. Dat verlangen van Socrates kunnen we inderdaad beschouwen als Lacans eerste, 'filosofische' benadering van het verlangen van de analyticus. Eerst het verlangen van Socrates als paradigma voor het verlangen van de analyticus, in Séminaire VIII, en dan pas, in Séminaire XI, dat van Freud. Maar ook dat verlangen van Socrates moet onderscheiden worden van het verlangen van de analyticus. Je zou kunnen zeggen dat Freud en Socrates een vergelijkbaar probleem hebben. Bij beiden gaat het om een *désir en position d'objet*. In Séminaire VIII legt Lacan uit wat dat in het geval van Socrates betekent. Dat is het feit dat Socrates stelt dat hij geen ander verlangen heeft dan te weten over het verlangen – en dat hij zich van daaruit verschanst in de positie van object. Hij weigert, zegt Lacan, de metafoor van de liefde te ondergaan. Hij weigert de transformatie van object, van désiré, van verlangd object, naar subject, désirant, verlangend subject. En dat is meteen ook de 'verklaring', als ik dat zo mag zeggen, van de fantastische overdracht die Socrates door de eeuwen heen is blijven opwekken. Volgens Lacan doet zich bij Freud iets vergelijkbaars voor. Maar ik zie dat Anne de passage uit Séminaire XI voor zich liggen heeft.

Anne Lysy: *Le désir n'est pas mis par Socrate en position de subjectivité originelle, mais en position d'objet. Eh bien! c'est aussi du désir comme objet qu'il s'agit chez Freud.*

L. J.: Voilà. Er is inderdaad een soort verwantschap tussen Freud en Socrates, op het gebied van het verlangen. Beiden weigeren de metafoor van de liefde te ondergaan. Beiden blijven ze kamperen in de positie van object. Bij Socrates om delirante redens, vanuit zijn overtuiging van de onsterfelijkheid van de ziel. Bij Freud om neurotische redenen, vanuit zijn trouw aan de vader, de vader als enige garantie voor het verlangen.

extractie désir de Freud
uit het concept van de overdracht

Lacan vindt nu inderdaad dat *die désir de Freud* eerst uit al zijn 'concepten' moet geëxtraheerd worden, om daar echte concepten van te kunnen maken. En niet toevallig is het eerste 'concept' waarbij hij dat probeert de overdracht. Voor Lacan is er inderdaad een groot probleem met de theorie van de overdracht, juist door de manier waarop Freud die overdracht heeft ontdekt.

Daarbij verwijst hij graag naar de anekdote – die ik nu niet helemaal tot in de details zal uitpluizen – van het einde van de analyse van Anna O. door Breuer. Snel even de gebeurtenissen op een rijtje – waaruit Freud, bij wijze van besluit, zijn eerste overdrachtstheorie – en misschien ook wel zijn enige – distilleert. In Breuers analyse van Anna O., in die zogenaamde *talking cure*, loopt alles op wieltjes. Er is geen vuiltje aan de lucht, dat wil zeggen: geen spoor van seksualiteit – tot Madame Breuer er zich plots mee moeit – en tegen haar vent zoiets zegt, of moet gezegd hebben als "Ja maar, schat, met die madame gaat het toch al veel beter nu, ze is toch al genezen! Waarom doe jij nog altijd verder …". Breuer voelt zich betrapt, in zijn eigen seksuele verlangen – en breekt de therapie af. Als reactie daarop doet Anna O. een soort *acting out*, onder de vorm van een hysterische zwangerschap, ze krijgt een opgeblazen buik. Daartegenover, tegenover die brutale entree van de seksualiteit, slaat Breuer pas echt in paniek – en hij vlucht naar Freud, Freud, de specialist op het gebied van de seksualiteit, maar die tot op dat moment eigenlijk van Breuer afhankelijk was, hij at uit de hand van de grote Breuer, die hem aan patiënten hielp. De rollen keren dus om en Breuer zoekt Freuds geruststelling. Wat Freud niet nalaat van te doen. *Il le désangoisse*, hij stelt hem gerust. Met de uitvinding van de eerste overdrachtstheorie. Freud

zegt Breuer, in Lacans constructie: “Maar je hebt jezelf niets te verwijten, het is de spontaniteit van haar eigen onbewuste. Het is niet jouw maar haar verlangen.” Freud vertelt Breuer niet heel de waarheid. Hij zegt niet “Haar verlangen is jouw verlangen”, volgens Lacans formule *le désir de l’homme est le désir de l’Autre*. Hij zegt enkel “het is haar verlangen”. En dat is als het ware maar de helft van de waarheid.

En vanaf dat moment, als gevolg daarvan, is volgens Lacan *toute la saisie du transfert déviée* geworden – heel de mogelijkheid om greep te krijgen op de overdracht, om daarvan dus een begrip of een concept te maken, is op een dwaalspoor geraakt, omgeleid geworden. Nogmaals: Freud heeft eigenlijk nooit een echte ‘theorie’ van de overdracht gemaakt. Dat zal velen verbazen, eventueel zelfs schokken van dat te horen. Maar het is niet anders. Want inderdaad, iedere keer dat er gevraagd wordt wat is de gemeenschappelijk punt van de psychoanalyse als theorie – dan roepen we allemaal samen in koor “wij werken als enigen met de overdracht!”. Maar op grond waarvan? Freud zelf heeft nooit een echte theorie over de overdracht gemaakt.

G. H.: In zijn technische geschriften…

L. J.: … ja, zijn technische geschriften. Die vormen juist het bewijs van wat ik hier zeg. Daarin gaat het om allemaal losse raadgevingen. Wat te doen met verliefde patiënten? Wat met iemand die niet op komt dagen? Wat met iemand die niet meer vrij wil associëren omdat hij, en dan vooral zij, het gaat vooral om vrouwen, zegt Freud toch, omdat zij dus vindt dat liefde gratis moet zijn? Dat soort zaken. Dat noem ik geen theorie. Freud zelf heeft geen enkele tekst geschreven met een samenhangende theorie over de overdracht.

Maar laat ik terugkeren naar de redenering die ik hier probeer te ontwikkelen. Of liever: die ik hier probeer te volgen. Het gaat immers om Lacans redenering rond de plaats van het verlangen van Freud, in de psychoanalyse, in de ontwikkeling van de theorie van de psychoanalyse. Eerst moet dus het verlangen van Freud daaruit geëextraheerd worden, juist op het punt van onze theorie, onze ontbrekende theorie van de overdracht. Dat is immers het concept dat het meest besmet is met het verlangen van Freud, dat het minst bruikbaar is in de analyse als je dat verlangen van Freud er niet eerst uit haalt, als je daar bij wijze van spreken niet eerst een gat in maakt. Een gat waar elke analyticus dan, vanuit zijn eigen verlangen, zijn eigen ding in kan doen, zijn eigen ding met die overdracht. Betekent dit dat iedereen, toch weer net als Freud, zijn eigen theorie, zijn eigen concept van de overdracht moet maken? Een provocatieve gedachte. Ik kom daar meteen op terug.

Concept als saut

Maar eerst wil ik wat duidelijker proberen te krijgen wat nu eigenlijk Lacans *conception du concept* is in Séminaire XI, in onderscheid met zijn hegeliaanse conceptie in Séminaire I. Elementen waaruit die te construeren valt vindt men in Séminaire XI op de bladzijden 15, 28 en 44. Cruciale passages zijn dat. Wat is een lacaniaans concept? Hoe maakt Lacan een concept?

We weten al dat men daar eerst het verlangen van de uitvinder moet zien uit te krijgen, in ons geval het verlangen van Freud. En dan kan men zien dat dat concept, dat te conceptualiseren punt van het subject, als het ware bestaat uit een kloof, uit twee kanten – die op een of andere manier moeten overbrugd worden. Aan de ene kant, zegt Lacan, probeert het concept greep te krijgen op een realiteit, ik veronderstel dat hij eigenlijk het reële bedoelt: *le concept se modèle*

d'une approche à la realité qu'il est fait pour saisir – het concept is gemodelleerd op een benadering van het reële, waarop het greep zou moeten krijgen, het zou daarop greep moeten krijgen via het symbolische – maar dat lukt niet, er is enkel sprake van een *approche* van die realiteit, met dat symbolische concept raak je nooit aan dat reële – reële dat inderdaad de tweede kant van een concept is, volgens Lacan. En dus moet dat concept, om dat reële te raken, *s'achever par un saut*, via *un passage à la limite*. Ik kom meteen terug op die sprong, op wat die meer concreet betekent, in het geval van elk van de vier structurele punten van het subject, die pas bij Lacan, door die *saut*, de vier fundamentele concepten van de psychoanalyse worden.

Maar eerst wil ik erop wijzen dat de noodzaak van die sprong naar het reële Lacan ertoe doet besluiten om niet meer te spreken van een concept, een *Begriff* in de traditionele, hegeliaanse zin, maar van een *Unbegriff* als het *Begriff de l'Un*. Bij dat *un* gaat het dan niet om de Franse *un*, de 'één' van de imaginaire spiegeleenheid of de één van de symbolische trek, de *trait unaire* of *einziger Zug*, maar om het Duitse voorvoegsel *un*, de 'on', die Lacan in het Frans probeert te benaderen via concepten als *manque*, *coupure*, *rupture*, *fente*, *discontinuité*, etcaetera. Het lacaniaanse concept is dus een on-concept, het concept van het 'on', van wat aan het symbolische ontsnapt,

Het concept dat die sprong weer het beste illustreert is eens te meer dat van de overdracht. Wat is werken met de overdracht, *la manoeuvre de transfert*? Waardoor kan men als analyticus iets van overdracht doen verschijnen en daar zijn plaats in proberen te vinden? Dat is een kwestie, leren we daar, van de omslag, de *saut*, de sprong, van *le sujet supposé savoir* naar *la mise en acte de la réalité sexuelle de l'inconscient*. Dat *sujet supposé savoir* is de formule voor de symbolische kant van de overdracht. Dat is de subjectivering van het weten uit het eigen onbewuste bij de Ander, bij de analyticus, waarvan men een subject maakt. Dat is echter maar één kant van de overdracht. Als het maar dat zou zijn, zou je na verloop van tijd niet veel meer zien van de overdracht. Die verdwijnt volledig. De overdracht verschijnt maar, je ziet maar dat er overdracht is, als de andere kant van de overdracht verschijnt, zijn reële kant – onder de vorm van *la mise en acte de la réalité sexuelle de l'inconscient*. Het onbewuste heeft inderdaad twee kanten. Het is een *savoir*, een weten dat gestructureerd is als een taal. Maar het is ook de *réalité sexuelle* – in freudiaanse termen is dat de Trieb, de drift, of de libido, in lacaniaanse de *jouissance*, het genot, of het object a.

Ik benoem hier nu die omslag, die *saut*, voor de overdracht. Maar je kunt die in elk van die structurele punten van het subject zien, in elk van de vier concepten.

In het onbewuste eerst en vooral. Aan de ene kant, de symbolische kant, is dat gestructureerd als een taal, dat is de betekenisvolle, zinvolle kant, die van de onbewuste formaties, via metafoor en metonymie. Aan de andere kant heb je dan de reële, letterlijke kant, de equivoques op grond van de letter, van de schrijfbaarheid van het gehoorde, de verschillende manieren waarop het gehoorde kan geschreven worden. Dat is de simpelste definitie van de equivoque. Het interessante is dat je op die manier van elk fragment van het discours, van de vrije associatie iets onbewust kunt maken, gewoon door daarop een 'letterlijke' operatie door te voeren, door dat op een of andere wijze te herschrijven. Maar dat vergroot meteen ook de verantwoordelijkheid van de analyticus, die moet immers niet meer zitten wachten op onbewuste formaties, op dromen en lapsussen. Maar hij moet dat onbewuste zelf construeren, schrijven.

Ook in de drift, of de pulsie, ziet Lacan die sprong, die omslag. Om te beginnen manifesteert de drift zich op symbolische wijze, in de manier van spreken, in wat Lacan de regressie noemt. Regressie betekent niet dat men begint te kwijlen en te kakken op de divan, want dat, zegt Lacan, met een typisch understatement, is niet meteen zo een goed teken. De regressie die wij bevorderen, in de vrije associatie, is het spreken in wat ik orale of anale betekenaars zou willen noemen, als we ons tot de klassieke freudiaanse driftregisters beperken. Je zou bijvoorbeeld kunnen zeggen dat stotteren een anale manier van spreken is. Vraag wordt dan hoe het reële van de drift verschijnt, in een analyse – via lichaamsevenementen?

Anne Lysy: Het object verschijnt in elk geval niet als dusdanig.

L. J.: Neen, dat bedoel ik ook als ik zeg dat analysanten niet op de sofa …

Geert Hoornaert: De stille aanwezigheid van de pulsie …

Anne Lysy: Zwijgen …

L. J.: Bon. Ik heb tot nu toe misschien te weinig benadrukt dat die *saut*, die sprong, als conceptualisering van die vier structurele punten van subject, functie is van het verlangen van de analyticus. Ook dat wordt weer het eerste en het meest duidelijk op het punt van de overdracht. Je hebt overal overdracht. Maar in de analyse is het de analyticus *qui fait émerger le transfert* en die daarvan de *fondements structuraux* bloot legt – voor Lacan is dat *la seule façon d'introduire l'universalité de l'application de son concept*. Dat wil zeggen dat de transfert alleen in de analyse zelf te conceptualiseren is in het proces van een analyse, door de interventie van de analyticus, van zijn verlangen. Je zou kunnen zeggen dat de overdracht buiten de analyse niet werkt in de richting van het doen verschijnen van het object a, het reële element in die overdracht – dat dan oorzaak van het verlangen kan blijken te zijn. Buiten de analyse werkt de overdracht altijd in de richting van de suggestie, van de hypnose door een meesterbetekenaar.

En ook dat weer geldt, *mutatis mutandis*, voor de drie andere punten van het subject – die ook maar in de analyse geconceptualiseerd geraken, door toedoen van het verlangen van de analyticus.

Lieve Billiet: Is die overdracht inderdaad, zoals jij dat stelt, "het fundament van de fundamenten"? Als je het over de overdracht als concept wil hebben, dan kun je zeggen dat dit alleen maar gefundeerd is door het verlangen van de analyticus. En daarvoor niet.

L. J.: Inderdaad. We moeten Freud dan ook misschien gelijk geven, of hem dankbaar zijn, omdat hij geen echte theorie van de overdracht heeft ontwikkeld. Dat zou immers geen gelukkige wijze geweest zijn om van de overdracht een concept te maken. De enige manier om daarvan een concept te maken, een werkzaam concept, in de kliniek, bestaat er immers in dat je als analyticus, in de kliniek, zelf op een of andere wijze tussenkomt – waardoor er in de overdracht iets kantelt, verschuift, verspringt. Pas dan, in de analyse zelf, wordt de overdracht een concept. Men zou dan ook kunnen zeggen dat de conceptualisering in de analyse geen epistemologische aangelegenheid is, of toch niet in eerste instantie, maar een klinisch aangelegenheid. Wat is een analyse? Een proces van conceptualisering van het subject op vier punten, als saut van het symbolische naar het reële – waardoor die vier punten, het subject in zijn *structure quadripartite* verschijnt – en dit door toedoen van het verlangen van de

analyticus, door diens tactische interpretaties, overdrachtsstrategie en diens politiek in verband met het einde.

Anne Lysy: Zou je zeggen dat het hier gaat om een soort subversie van de notie van 'concept' zelf, door Lacan?

L. J.: Absoluut, het traditionele hegeliaanse *Begriff* wordt het lacaniaanse *Un-begriff*.

Anne Lysy: Interessant. Op het moment dat Lacan uit de IPA wordt gezet, gaat hij de dialoog aan met de filosofie tot filosofen. Om zijn eigen idee te ontwikkelen over wat een concept is, vanuit of binnen de psychoanalyse.

Geert Hoornaert: Ik denk niet dat het volledig juist is dat we *le désir de Freud* uit zijn concepten moet halen, om er echt concepten van te kunnen maken. Lacaniaanse concepten zijn immers op hun beurt getekend door *le désir de Lacan* – dat duidelijk een verlangen is om de cursor op het reële te zetten. Hij subverteert concepten, of de notie van het concept, door dat juist vast te koppelen aan een bepaald verlangen. Vervolgens wordt het subject ook gesubverteerd door zijn tijdsdimensie. De vier fundamentele concepten van de psychoanalyse zijn, in een bepaald opzicht, 'tijdsconcepten', als ik dat zo mag zeggen – er is overal sprake, in Séminaire XI, van de *pulsation*, van *ouverture* en *fermeture*. Bijvoorbeeld wanneer Lacan het heeft over de zogenaamde *découverte l'analyste*, de analysant die zich plots de presence, de aanwezigheid van de analyticus realiseert. Een concept is een *pulsation temporelle*.

Ik wil in dat verband ook nog eens terugkeren op het verlangen van de analyticus. Ik wil nogmaals benadrukken dat het verlangen van de analyticus niet mordicus van in het begin moet aanwezig zijn. Dat is eerder punctueel. Bijvoorbeeld in de eerste fase van een kuur kan sprake zijn van een *ouverture* van het onbewuste, een opening van het onbewuste, met het *sujet supposé savoir*, maar zonder dat er sprake is van *découverte de l'analyste*, zonder dat de analyticus ontdekt wordt. En dan heb je het punt waarop het onbewuste zich sluit, met een *mise en acte de la réalité sexsuelle de l'iconscient*. Het is op die pulsering van het onbewuste, tussen *ouverture* en *fermeture*, dat de analyticus moet op antwoorden, met zijn verlangen. En dat is een punctueel gebeuren. Dat is niet iets dat eigen is aan de analyse in haar geheel. Het gaat om een bepaald, terugkerend moment binnen de kuur, dat een moment van overdracht is. De vier concepten zijn afhankelijk van die temporele dimensie.

L. J.: Die *saut*, die verschuiving, die kanteling, die beweging, van symbolische naar reële is voor mij die temporele dimensie.

Anne Lysy: Lacan verbindt die *saut* met de oorzaak, *la cause*. In zijn optiek is de oorzaak, op dat moment, niet meer echt te conceptualiseren. *La cause est anticonceptuelle*. De oorzaak identificeert hij dan ook met een kloof, die kloof die jij aanduidt. Maar hoe begrijp je dan dat Lacan inderdaad zegt dat de analyticus deel is van het concept van het onbewuste?

Geert Hoornaert: Wel, juist daarom. Niet allen de overdracht, maar elk van die vier concepten, heeft altijd twee kanten. Neem bijvoorbeeld het onbewuste. Dat is het *sujet supposé savoir*, maar ook een *pulsation temporelle*, een *mise en acte de la realité sexuelle* enzovoort. Die eerste kant van het onbewuste, dat sujet-supposé-savoir, is helemaal niet specifiek voor de psychoanalyse; dat heb je ook buiten de psychoanalyse. Dat wordt pas analytisch, als het gekoppeld wordt aan *la présence de l'analyste* en *le désir de l'analyste*. Je hebt eigenlijk twee concepten van het onbewuste, net zoals er twee concepten zijn van de

herhaling: *automaton* en *tuché*. Of zoals er twee concepten zijn van de pulsie: *ouverture* en *fermeture*. Je kunt het concept nooit buiten de aanwezigheid, buiten het verlangen van de analyticus denken. Zodoende subverteert Lacan inderdaad een visie op het concept als zuiver concept in de mate dat het verlangen van Freud of dat van Lacan eruit gehaald worden. Lacan haalt daar maar het verlangen van Freud uit om zijn eigen verlangen erin te steken.

Aan de andere kant zien we dat er in de egopsychologie dan ook geen enkele reden is om, op het moment van de overdracht, ertoe te beslissen om de cursor op object a te zetten. Vanuit die egoanalyse kun je hem evengoed zetten op de identificatie, met de analyticus of een deel daarvan. Of je kan hem, zoals Freud, op het symbolische zetten, en de overdracht gaan 'interpreteren'. Lacan zwijgt op dat moment – *et fait semblant de l'objet*. De schijn van het object ophouden betekent dat men iet van de pulsie op zich neemt. En dat is inderdaad een ethische keuze. Een ethische keuze die samenhangt met wat zijn conceptie, zijn concept is van de pulsie.

Je zou bijna kunnen zeggen dat de concepten een linkse en een rechtse kant hebben. van de concepten. De linkerkant dat is dan de overdracht als *sujet supposé savoir*, het onbewuste als *ouverture*, de pulsie als aliënatie, de herhaling als automaton – wat eigenlijk allemaal niet wezenlijk is voor de psychoanalyse. Dat wordt het maar in de overgang van de linker- naar de rechterkant – via *le désir de l'analyste* – die een een punctueel moment is.

Lieve Billiet: Dat heeft toch ook wel te maken met wat er in het begin gezegd geweest is, over die *Verleugnung*. Ook als hij op de positie van de *sujet supposé savoir* staat, houdt een analyticus zichzelf niet voor degene die weet. *Il sait ce dont il retourne*. Als in die positie van *sujet supposé savoir* staat, is hij natuurlijk geen *sujet supposé savoir* – en juist daarin toont zich, op dat moment, meteen al zijn verlangen. Als je de act enkel en alleen op het moment van de *saut* ziet, zeg je eigenlijk dat het verlangen van de analyticus alleen maar kan verschijnen als het niet van in het begin toucheert. Als we inderdaad mogen verwijzen naar Anna O., dan is het omdat Freud iets afsluit voordat het goed begonnen is, dat er iets niet meer kan verschijnen, dat de saut niet meer mogelijk is. De manier waarop een analyticus op de overdracht antwoordt is meteen heel specifiek. En dat maakt dat die zich inderdaad op een heel andere wijze dan elders ontwikkelt.

Anne Lysy: Anders zou je niet kunnen begrijpen waarom een analyse kan beginnen. Misschien moet er een verschil gemaakt worden tussen het verlangen van de analyticus zoals dat op een bepaald moment ontdekt wordt door de analysant aan de ene kant en aan de andere kant het verlangen van de analyticus dat de positie van de analyticus vanaf het begin toch - hoe moet ik dat zeggen …
Het is in elk geval altijd punctueel, ook al het begin, waar het toch ergens moet verondersteld worden dat er iets van die orde is …

Geert Hoornaert: Lacan spreekt over *la découverte de l'analyste*. Wat is daarvan de plaats? Een analysant associeert, associeert, associeert. Als analyticus luister je en zorg je ervoor dat je de betekenaarsketting zo weinig mogelijk onderbreekt. Wat moet je doen als er overdracht optreedt, als je in de associaties voorkomt? Voor Freud is dat van de orde van het imaginaire. En dus moet de analysant ertoe brengen om verder te associëren. Je moet er zoveel mogelijk je eigen 'zijn' buiten houden. Lacan neemt op dat punt ene andere positie in, als hij dat punt benoemt als découverte de l'analyste. Dat wijst er voor hem op dat de analyticus in de gedachten van de analysant een fantasmatische plaats heeft gekregen, als object a. En op dat punt, op dat punt waarop de opening van het onbewuste omslaat in de sluiting, waarop de

ketting onderbroken wordt, waarop het Onbewuste een pulsatief fenomeen wordt, waarop de reële kant van het fenomeen naar boven komt, wel, op dat moment moet een analyticus antwoorden met het verlangen van de analyticus. Op dat moment moet hij iets anders doen dan interpreteren.

L. J.: We hebben nog een kwartiertje. Ik zou aan een ander stuk kunnen beginnen over de constructie. Wat mij betreft hebben we nu het rondje de vier concepten, vier structurele punten van het subject die tot concepten worden via désir de l'analyste kunnen discussiëren. Het heeft weinig zin denk ik om nu nog te beginnen met de hele brok over de constructie. Ofwel pakken we er nu nog wat interessante boeiende, verwarde vragen bij ofwel stoppen we ermee. Mij is het om het even.

Guido Laforce: Kun je nog eens uitleggen wat je verstaat onder *désir comme objet*?

L.J.: Ik heb die passage, Séminaire XI pagina 17, gelezen vanuit het Séminarie VIII – waarin Socrates de metafoor van de liefde weigert, waardoor hij de positie van object blijft en iets agalmatisch krijgt. Maar dat blijft inderdaad een dubbelzinnige passage. Vanuit de latere Lacan bekeken zou je je inderdaad kunnen afvragen wat daar nu eigenlijk mis mee is, om die objectpositie te staan, een verlangen dat in een objectpositie wordt geplaatst. Het heeft misschien wel iets te maken met het bevrorene, van die positie, met het onvermogen om daarmee, met die objectpositie, een spelletje te spelen. Het gaat daarbij eigenlijk niet om een *semblant d'objet.* Lijkt mij. Als je getuigenissen over de controle bij Lacan leest – en daar zouden we het volgende keer moeten over hebben – dan ziet men dat der eigenlijk twee dimensies waarop Lacan voortdurend speculeert, lessen geeft, in die controle. Aan de ene kant het hanteren van equivoques. Maar aan de andere kant ook het hanteren van het object, hoe de schijn van het object ophouden – via het ' het 'gedrag' van de analyticus, door zijn stemgebruik, door de manipulatie van objecten, etcaetera. Daar wordt duidelijk dat het eigenlijk gaat om een soort spel met het object, dat het niet altijd hetzelfde gedrag met hetzelfde object gaat. Heel Lacan theorie van het object is er juist op gericht om dat beweeglijk te maken, om beweging in het object te krijgen langs de kant van de analyticus. Het is een beetje een geïmproviseerd of intuïtief antwoord Ik had

Geert Hoornaert: Nog een vraagje over opérer. Je hebt de wetenschap en de kunst geciteerd. Lacan verwijst in dat verband ook nog naar de religie, het sacrament, als ik mij niet vergis. Vandaar ook mijn vraag: werkt Lacan in "La science et la vérité" eigenlijk niet een soort theorie van de 'operatie' uit? Valt de term daar?

L. J.: "La science et la vérité" gaat inderdaad over de wijze waarop magie, religie, wetenschap en de psychoanalyse opereren. Later zou Lacan dat vier discours noemen. Vier operaties, of vier discours: dat komt eigenlijk op hetzelfde neer.